

דברים שרואים משם עמדם מרגלית

שאלת היחס בין היהודי בגלות לקב"ה היא אולי השאלה המרכזית ביותר העולה ממגילת אסתר, ומובן שגם מקומה של מסכת מגילה לא יפקד מהתמודדות זו. סוגיית הפתיחה של המסכת מעלה לדיון את השאלה הזו בכמה צורות ואף מציגה עמדות שונות בנושא, אם כי היא עושה זאת בהסתר, ומבלי שתאמר דברים מפורשים.

במאמר זה יהיה ניסיון חלקי בלבד לקרוא את כל הסוגיה הזו כולה, אשר הלכה ורעיון נשזרים בה זו בזו לבלי הפרד, כיחידה אחת אשר הדיון ההלכתי והמושגים ההלכתיים שבה משמשים גם כדימויים וסמלים השייכים לעולם האגדה ומביעים גם אמירות רעיוניות. הדובר המרכזי הפותח את שלב האגדה בגמרא הוא ר' ירמיה. סביב המימרות שלו ייסוב המאמר, ודרכן יהיו קפיצות אחורה וקדימה, מתוך ניסיון לגעת בכמה שיותר לאורך הסוגיה הגדושה הזו.

צופים דתיים

ואמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא: מנצפ"ך צופים אמרום.

ותסברא? והכתיב: [ויקרא כ"ז] "אלה המצוות" - שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה!

ועוד, האמר רב חסדא: מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדין?

אין, מהווה הו, ולא הו ידעי הי באמצע תיבה והי בסוף תיבה, ואתו צופים ותקינו: פתוחין באמצע תיבה וסתומין בסוף תיבה.

סוף סוף "אלה המצוות" - שאין נביא עתיד לחדש דבר מעתה!

אלא שכחום וחזרו ויסדום!¹

לגמ' (ולעולם הדתי בכלל) לא נוח עם החידוש, ומובן ששאלת כוח החידוש היא שאלה שצריכה לעמוד כאן מאחורי הקלעים לאורך המסכת כולה, שהרי חז"ל צריכים להצדיק את קיומה של המצווה החדשה שנידונה במסכת, ואת מקומה של מגילת אסתר בין ספרי התנ"ך.

כאן מדובר בחידוש מסוכן - המעבר של תקופת עזרא מהכתב העברי העתיק והמפורש אל הכתב האשורי שאותיותיו סתומות וחסרות פשר הוא מהפכני. שהרי "אלה המצוות" אומרת לנו התורה, ומצביעה לנו על הלוחות והמכתב - כך זה נראה.

אבל הצופים רואים משהו אחר - הם רואים את סוף התיבה, את הסתום, או אם תרצו - את ה"מוקף חומה".

¹ מגילה דף ב ע"ב

מבחינה היסטורית המעבר מכתב עברי אחד לזה שאחריו היה הפשטה הולכת וגדלה של הסמלים הכל כך ברורים. בעברית העתיקה (כמו בכל השפות) לאותיות הייתה משמעות חזותית - הא' הייתה - א' כקרני השור, הב' הייתה בית - ב, וההי' הייתה - ה. לא היה צריך נס בכדי להעמיד מ' וס' שנראים כך: ²ממ. באופן טבעי עם הזמן הסמלים הופשטו וצורתם הלכה והתעוותה, עד שלאחר גלות בבל כבר מקבלים על עצמם היהודים סימנים סתומים וחסרי מובנות חזותית - אין קשר נראה לעין בין המ' שלנו למי'.³

רק הצופים יכולים לראות את הסוד, את הנס של התורה שבעל-פה - שכל מה שעתיד תלמיד ותיק לחדש כבר היה בפוטנציה חרות על הלוחות, ובנס הזה היו עומדות אף אותן אותיות סתומות מאוחרות גם אז, בעבר הרחוק.

באותיות הסגורות הסוף נעוץ בהתחלה, העתיד נמצא בעבר, ונוצר מבנה מושלם שיציבותו היא בבחינת נס, בדומה לעיר המוקפת חומה העומדת רק ברצון הקב"ה - בהמשך העמוד מפיל יהושע את חומות יריחו בתקיעת שופר, וערי הבצורות שביהודה נופלות בימי פילגש בגבעה, וחוזרות ונופלות שוב לאחר מכן.³

יכולת החידוש בקטע הזה היא ההיזכרות, הגילוי של מה שנשכח זה מכבר - אנו יכולים לומר דבר חדש משום שפתאום אנו רואים אותו כשהוא טמון במה שכבר קיים. המהפכה של הצופים בעיני חז"ל תתבטא באמירת הדברים הסתומים שלפני כן אסור היה לגלות אותם.

מגלת הסתר

ואמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא: תרגום של תורה - אונקלוס הגר אמרו מפי רבי אליעזר ורבי יהושע.

תרגום של נביאים - יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי, ונדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה.

יצתה בת קול ואמרה: מי הוא זה שגילה סתריי לבני אדם?

עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר: אני הוא שגליתי סתריך לבני אדם; גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא, אלא לכבודך עשיתי שלא ירבו מחלוקת בישראל.

ועוד ביקש לגלות תרגום של כתובים, יצתה בת קול ואמרה לו: דייך! מאי טעמא - משום דאית ביה קץ משיח.

ותרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו?

² וכן היה צריך נס בכדי להעמיד עין ופה שנראים כך-, וייתכן שכך היה במימרה המקורית.

³ שם דף ד ע"א.

והא אמר רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב: מאי דכתיב [נחמיה ח'] "ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא" - ויקראו בספר תורת האלהים - זה מקרא, מפורש - זה תרגום, ושום שכל - אלו הפסוקין, ויבינו במקרא - אלו פסקי טעמים, ואמרי לה: אלו המסורת.
שכחום וחזרו ויסדום.

מאי שנא דאורייתא דלא אזדעזעה, ואדנביאי אזדעזעה?
דאורייתא מיפרשא מלתא. דנביאי איכא מילי דמיפרשן, ואיכא מילי דמסתמן. דכתיב [זכריה י"ב] "ביום ההוא יגדל המספד בירושלם כמספד הדדרמון בבקעת מגדון" -
ואמר רב יוסף: אלמלא תרגומא דהאי קרא לא ידענא מאי קאמר: ביומא ההוא יסגי מספדא בירושלים כמספדא דאחאב בר עמרי דקטל יתיה הדדרימון בן טברימון ברמות גלעד, וכמספדא דיאשיה בר אמון דקטל יתיה פרעה חגירא בבקעת מגידו.
כאן מתבצע מעבר נוסף אל שפה עדכנית יותר. הצופים חגי זכריה ומלאכי המהווים את סוף הנבואה וראשית כנסת הגדולה⁴, מוסרים את סודותיהם אל החכמים ואל עולם התורה שבעל פה שעתיד להיות ערוץ הקשר המרכזי עם הקב"ה מכאן והלאה.
גילוי הדברים הסתומים בגלות הוא כורח די'עבדי שנובע מהגלות עצמה הגורמת פירוד, והגמ' עוד תדון רבות בהמשך הפרק על הבעיה עם תרגום השבעים. אמנם גם כאן לגמ' לא נוח עם הדירוג של ר' ירמיה, אך תרגום התורה איננו בעייתי במיוחד - הגמ' מקדימה אותו כך שאונקלוס בסה"כ מקבע מחדש את מה שנעשה במהפכה העממית של עזרא.
כאן, הסודות והמסתורין שיש להסתיר מהציבור נמצאים בנביאים. הנביאים אולי רחוקים מהגילוי המוחשי יותר שבתורה, אך הם כבר רואים את הסוף, את קץ המשיח. הארץ מזדעזעת כאשר פתאום נבואות המוות והמספד הסתומות של אחרית הימים מובנות לכולם באופן כל כך גרפי וחי.

אך הסודות הכי נסתרים אשר מעולם לא תורגמו, נמצאים דווקא בתוך ספרי הכתובים:
[דניאל י'] "וראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חרדה גדלה נפלה עליהם ויברחו בהתבא".
מאן נינהו אנשים?
אמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא: זה חגי זכריה ומלאכי,
אינהו עדיפי מיניה, ואיהו עדיף מינייהו.
אינהו עדיפי מיניה - דאינהו נביאי, ואיהו לאו נביא.
איהו עדיף מינייהו - דאיהו חזא ואינהו לא חזו.

⁴ ועיין שם, דף י"ז.

חגי זכריה ומלאכי הם הנביאים המאוחרים ביותר, ואולי לכן הם גם רפלקסיביים יותר מקודמיהם ורואים יותר. אך עם כל זאת דניאל עדיף עליהם. דניאל הוא לכאורה הכי מרוחק מהקב"ה - הוא כבר נמצא בגלות, ושפתו היא ארמית. אבל בעצם הוא הכי קרוב - הוא רק צריך לפקוח עיניים ולראות אותו. הוא יכול להפוך את ההסתר לגילוי, ואת הגלות לבחינת "ויגל את האבן מעל פי הבאר".

בין בבל לא"י

הגלות היא הירידה מן ההר אל העמק - מעבודת ה' בהר המוריה אל העמק של לימוד התורה. באותו עמק ע"פ הגמ' לן יהושע "בעומקה של הלכה" לפני שיצא להפיל את חומות יריחו. אותו העמק הוא גם עומקה של בבל, אשר כאשר נפטר שם אדם גדול סופדים לו בפני בני א"י: **צאו וקבלו הרוגי עומק**.⁵

בראש ההר הייתה שוכנת פעם ירושלים - גבוהה, מוקפת חומה וקרובה לאלהים. אך רק לכאורה, כי התחושה העולה ממגילת אסתר היא שכלל שעם ישראל פחות "נראה" כך הוא יותר "סמוך" - יותר קרוב, ואולי גם יותר מושגח.

ואולי כך ניתן לקרוא את הדיון הבא:

סמוך - אף על פי שאינו נראה, נראה - אף על פי שאינו סמוך.
בשלמא נראה אף על פי שאינו סמוך - משכחת לה כגון דיתבה בראש ההר.
אלא סמוך אף על פי שאינו נראה, היכי משכחת לה?
אמר רבי ירמיה: שיושבת בנחל⁶

חז"ל מכירים היטב את המצב המצער בו כולנו רואים בית מקדש מתנוסס ובנוי על תילו אך קירבת אלהים ממנו והלאה. אך לר' ירמיה גם פשוט שייכתן מצב הפוך - כזה שבו אנו לא רואים דבר אבל בעצם אנו מאוד קרובים, (ואין "נחל" אלא תורה).

מול התורה היושבת בעמק בבל עומדת בזמן הגלות התורה היושבת בהרים של א"י. שם נמצא המרכז התורני של ציפורי "שיושבת בראש ההר כצפור". ציפורי מהווה סמל לגן עדן בעיני הגמ': **אמר ריש לקיש: לדידי חזי לי זבת חלב ודבש דציפורי, והויא ששה עשר מיל על ששה עשר מיל!**⁷

⁵ שם דף ו.

⁶ שם דף ג.

⁷ דף ו ע"א. ומעניין לשים לב שאעפ"כ ציפורי אינה מספיקה לזבולון אשר רוצה דווקא נחלה במישור, הפורה יותר: "אפילו הכי - שדות וכרמים עדיפא ליה".

בין ציפורי לבבל על הציר הזה נמצאת טבריא ש"ימה הוא חומתה". טבריא היא העיר שאנו תמיד מסופקים אם היא מוקפת חומה או פרוזה, אם היא בגאולה או בגלות. מצבה של טבריא מעלה בפנינו את שאלת מוקפות החומה בעצמה: מאי 'פרזים' ומאי 'מוקפין' דכתיבי גבי מקרא מגילה? משום דהני מיגלו והני לא מיגלו - והא נמי מיגליא, או דלמא: משום דהני מיגנו והני לא מיגנו - והא נמי מיגניא⁸. טבריא היא מצד אחד שקופה ומצד שני מוגנת, "נראית" אך עם זאת "סמוכה" ובטוחה⁹.

השילוב הניסי הזה הופך אותה למין סמל למצב האידיאלי - שם יושב המרכז התורני הגדול של רבי, בעיר זו הוא נוטע נטיעה בפורים ועוקר את תשעה באב, היא מושא שאיפתם האחרונה של חכמי בבל בהספדיהם ובקבורתם, והיא מקבלת כאן בגמ' שבחים מים עד ים: אפילו ריקנין שבה מלאין מצות כרמון, ו-נקרא שמה טבריא - שטובה ראייתה. ר' ירמיה מעמיד אותה בטבורה של א"י¹⁰, ואף קובע את שיעור ה"מיל" - הוא שיעור ה"סמוך ונראה" - ע"פ המרחק מחמתן לטבריא¹¹.

הפריחה של לימוד התורה מבבל ועד ארץ ישראל, היא המאירה באור חדש - מנחם ואופטימי יותר, את משבר הגלות. הגלות מצריכה ואף מאפשרת גילוי יותר גדול, "פרסומי ניסא" יותר משמעותי. רק בגלות עיני כל העם נשואות פתאום אל מקרא מגילה: בזמן הזה, הואיל ומסתכלין בה - אין קורין אותה אלא בזמנה¹². הריחוק הפתאומי יכול לאפשר ראייה רחבה יותר וגילוי של סודות חדשים.

סוד ההיפוך

אבל עם כל זאת הגמרא לא עוצמת עיניה לכך שחויית הגלות היותר נפוצה היא כזו של עיוורון ואימה:

...וכי מאחר דלא חזו מאי טעמא איבעיתו?

אף על גב דאינהו לא חזו - מזליהו חזו.

אמר רבינא: שמע מינה, האי מאן דמיבעית - אף על גב דאינהו לא חזו מזליה חזו.

מאי תקנתיה? ליקרי קריאת שמע. ואי קאים במקום הטינופת - לינשוף מדוכתיה ארבע גרמידי, ואי לא - לימא הכי: עיזא דבי טבחי שמינא מינאי.

⁸ שם ה:

⁹ ולכן חזקיה היה קורא בה מגילה גם בי"ד וגם בי"ו.

¹⁰ שם ו.

¹¹ שם ב ע"ב. ונופל כאן לשון על לשון בכל הקשור לראייה: "חמת" ו"חמי טבריא".

¹² שם ב.

לא כל אחד בגלות הוא דניאל או מרדכי. הפחד מפני הלילה החשוך המסתיר בתוכו צרות שאין לדעת מאין יפלו, הוא ממשי ואמיתי: אמר רבי יהושע בן לוי: אסור לאדם שיתן שלום לחבירו בלילה, חיישינן שמא שד הוא¹³. רבינא נאלץ להתמודד עם ההסתר על כל החושך וההיעדר שבו - מה יעשה היהודי שמרגיש בוודאות שהוא בסכנה, ששולטים עליו מזלות וכוחות עליונים, אך הוא נמצא בהסתר פנים, מגשש באפילה?

אז אותו יהודי יכול לפעמים לנסות להחליף ערוץ תקשורת - אולי אנחנו לא רואים את הקב"ה אך ייתכן שאנו יכולים לשמוע אותו: "ליקרי קריאת שמע".

אך גם זה לא תמיד אפשרי. לפעמים בתוך ההסתר נתקל היהודי בפור שרירותי ואכזר הקובע את סדר יומו.

כל שנשאר לו אז הוא רק לשנות מקום בכדי לשנות מזל - לפעמים הוא יכול לעשות זאת בפועל, אך כשגם זה לא מתאפשר, הוא יכול תמיד לעשות זאת באמצעות החלפה, היפוך. אם הגורל הוא שרירותי אזי תמיד אפשר יהיה להקריב לו איזו עז שמנה במקומך - תמיד ייתכן שדווקא היהודים יהרגו בגויים באותו היום.

ואם בפורים עסקינן - אז כשכבר עושים היפוך כזה תמיד מומלץ יותר לעשות אותו בקריצה ההומוריסטית של רבינא.

---

¹³ שם ג ע"א